

Petryk, Yu. B. 2021. Osoblyvosti spivpratsi mizh Ukrainyskym kraiovym komitetom pomochi dlia vyselentsiv i Halyskym namisnytstvom [Peculiarities of Cooperation between the Ukrainian Country Committee for Aid to Emigrants in Lviv and the Galician Governorate]. *Actual Trends of Modern Scientific Research*. Abstracts of the 7th International Scientific and Practical Conference. S. 467–470. [In Ukrainian].

Petryk, Yu. 2020. Rozvytok blahodiinoi diialnosti v Skhidnii Halychyni u period Pershoi svitovoi viiny yak vyjav tsinnisnykh oriientatsii ukrainskoho suspilstva na poch. XX st. [The Development of Charitable Activities in Eastern Galicia during the First World War as a Manifestation of the Value Orientations of Ukrainian Society at the Beginning. 20th Century]. *Tsinnisni oriientyry v suchasnomu sviti: teoretychnyi analiz ta praktychnyi dosvid: zbirnyk tez II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*, 18–19 chervnia 2020 roku, m. Ternopil. TNPU im. V. Hnatiuka. Ternopil: Vektor. S. 69–71. [In Ukrainian].

Serdiuk, O. V. 2002. Bizhenstvo v Ukraini pid chas Pershoi svitovoi viiny [Refugees in Ukraine during the First World War]. *Problemy istorii Ukrainy XIX — pochatku XX st.* Vyp. 4. S. 111–132. [In Ukrainian].

Pajewski, J. 1991. *Pierwsza wojna światowa 1914–1918 [The First World War 1914–1918]*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe. S. 840. [In Polish].

Petryk, Yu. 2022. Features of the Interaction between «The Ukrainian Aid Committee for Emigrants» and the State Police in 1916–1919». *Science, innovations and education: problems and prospects*. Proceedings of the 15th International scientific and practical conference. Tokyo: CPN Publishing Group. P. 247–250.

Topolski, J. 2015. *Historia Polski [The History of Poland]*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie. S. 383. [In Polish].

УДК 94(477.54)+070«1917»

DOI: 10.20535/2307-5244.58.2024.309243

М. В. Довбищенко

ORCID: 0000-0001-9426-0652

Науково-дослідний інститут українознавства

M. Dovbyshchenko

Research Institute of Ukrainian Studies

**ХАРКІВСЬКИЙ ЧАСОПИС «НОВА ГРОМАДА»
В УМОВАХ РОЗГОРТАННЯ УКРАЇНСЬКИХ
НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ НА
СЛОБОЖАНЩИНІ В ЛИСТОПАДІ — ГРУДНІ 1917 р.**

*Kharkiv Journal «Nova Hromada» in the Context
of the Unfolding Ukrainian National Liberation Struggle
in Slobozhanshchyna in November — December 1917*

В статті досліджено редакційну політику харківського часопису «Нова Громада» в умовах розгортання Визвольних змагань українського народу в листопаді — грудні 1917 р. Розглянуто специфіку тогочасного україн-

ського політичного руху на Слобожанщині та проблему формування єдиного інформаційного простору, який би забезпечував поступ державотворчих сил у регіоні. Визначено політичне «Credo» членів редакційної колегії газети, які представляли українські соціалістичні партії Харківщини. Основну увагу приділено тематиці статей «Нової громади». Зокрема, набула широкого висвітлення тема культурно-національного відродження на Слобожанщині й пов'язана з цим проблема просвітнянського руху та українізація освіти, обговорювалися перспективи економічного поступу й розвитку банківської справи, тощо. Водночас активно обговорювалися проблеми загроз нещодавно проголошеній Українській Народній Республіці та взаємодія з соціалістичними партіями Росії, передусім з більшовиками. Було зроблено висновок, що редакційна колегія часопису «Нова Громада» формувала інформаційну політику, яка сприяла культурно-національному руху на Слобожанщині, заохочувала розвиток кооперації та згуртовувала навколо себе прихильників Центральної Ради. Водночас редколегія й автори публікацій були носіями соціалістичних ідей з притаманними їм утопіями. Передусім це стосувалося тез щодо усунілення промислових підприємств та необхідності в конфіскаційній грошовій реформі. Великою помилкою був також класовий підхід до усвідомлення потенційних загроз Україні, незрозуміння сутності російського більшовизму та недооцінка його небезпек.

Ключові слова: Харків, Слобожанщина, Визвольні змагання 1917–1922, часопис «Нова Громада», Центральна рада, україномовна газета, засоби масової інформації, український соціаліст, більшовик.

The article explores the editorial policy of the Kharkiv journal «Nova Hromada» in the context of the unfolding liberation struggle of the Ukrainian people in November — December 1917. It examines the specific nature of the Ukrainian political movement in Slobozhanschyna at that time and the issue of forming a unified information space to facilitate the progress of state-building forces in the region. The political «Credo» of the members of the newspaper's editorial board, representing Ukrainian socialist parties in Kharkiv, is identified.

The main focus of the article is on the themes of the «Nova Hromada» articles. This includes extensive coverage of the cultural and national revival in Slobozhanschyna and related issues such as the enlightenment movement and the Ukrainization of education. The prospects for economic progress and the development of banking are also discussed. Additionally, there were active discussions about the threats posed by the recently proclaimed Ukrainian People's Republic and interactions with socialist parties in Russia, particularly the Bolsheviks.

It is concluded that the editorial board of the «Nova Hromada» journal shaped an information policy that supported the cultural and national movement in Slo-

bozhanschyna, encouraged cooperation, and rallied supporters around the Central Rada. However, the editorial board and authors were proponents of socialist ideas with inherent utopias, particularly concerning the socialization of industrial enterprises and the need for monetary reform through confiscation. A significant mistake was their class-based approach to understanding potential threats to Ukraine, a lack of understanding of the essence of Russian Bolshevism, and an underestimation of its danger.

Keywords: Kharkiv, Slobozhanschyna, Liberation Struggles 1917–1922, journal «Nova Hromada», Central Rada, ukrainian-language newspaper, mass media, ukrainian socialist, bolshevik.

Вступ

Загальна постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Події сучасної російсько-української війни наочно продемонстрували важливість ефективної інформаційної політики держави як запоруки перемоги над ворогом. Хоча інформаційні війни відомі людству з давніх часів, проте саме в епоху Інтернету, коли можливості цензури різко зменшились, актуалізувалося питання про технології, які дають змогу нейтралізувати ворожу пропаганду в ЗМІ та доносити до аудиторії власну позицію про події. Отже, значення грамотної та добре продуманої стратегії інформаційної політики переоцінити важко. В контексті сказаного вважаємо за важливе вивчення досвіду інформаційних комунікацій в українському суспільстві в умовах минулих російсько-українських конфліктів. Це дасть можливість виявити актуальні для сьогодення помилки та прорахунки в розбудові українського інформаційного поля, які стали важливим чинником визвольних змагань нашого народу в минулому.

Формулювання гіпотези дослідження. На початку листопада 1917 р. в Харкові представники трьох соціалістичних партій, що входили до об'єднання «Рада Слобідської України», заснували щоденний часопис «Нова громада». Метою його стала системна підтримка політики Центральної Ради та згуртування українського громадянства навколо ідеї побудови демократичної України в складі федеративної Росії. Дискусії з різноманітних проблем культурного та політичного життя, опубліковані на сторінках цього періодичного видання, віддзеркалювали рівень національної свідомості активного українського громадянства, міру його політичної зрілості та готовності до державотворення.

Аналіз історіографічної бази проблеми з обов'язковим урахуванням останніх досліджень і публікацій, на які спирається автор. Події, пов'язані з Визвольними змаганнями на Слобожанщині взагалі й у Харкові зокрема протягом березня — грудня 1917 р. лишаються поки недостатньо висвітлені

ними в дослідженнях вітчизняних істориків. Науковці радянської доби свідомо оминали цю проблему, зосереджуючи увагу на діяльності більшовиків, спрямованій на проголошення в регіоні радянської влади. При цьому події українського визвольного руху на Харківщині згадувалися побіжно, переважно задля засудження «контрреволюційної» й «антинародної» політики Центральної Ради¹. На сучасному етапі інтерес до згаданої тематики помітно зріс. Зокрема, побачила світ низка публікацій про окремі аспекти українського руху в Харкові та на Слобожанщині в контексті суспільно-політичних перетворень унаслідок перемоги Лютневої революції 1917 р. Серед них варто згадати статтю І. Букіної, присвячену громадським виконавчим комітетам Харкова та Слобожанщини як новим органам місцевого самоврядування (Букіна, І. 2017, с. 114–121); певну інформацію з зазначеної тематики містить джерелознавче дослідження Т. Ігошиної з історії повсякдення вчителів Харківської губ. 1917–1920 рр. (Ігошина, Т. 2017, с. 114–121); важливу інформацію про українізовані підрозділи на Слобожанщині містять праці Я. Тинченка з історії українських збройних сил (Тинченко, Я. 2009, с. 18–76, 358–359), тощо. Окремо варто відзначити важливу статтю О. Гавриленка та І. Логвиненка, в якій було зроблено першу спробу проаналізувати події більшовицького перевороту в Харкові у грудні 1917 р. (Гавриленко, О. 1994, с. 48–55) та публікацію М. Довбищенка, де автор проаналізував український національний рух у Харкові в грудні 1917 — січні 1918 рр. (Довбищенко, М. 2014, с. 46–53). Втім, комплексного дослідження, присвяченого українським Визвольним змаганням на Слобожанщині 1917–1920 рр., досі немає.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття (наукова новизна дослідження). Важливим сегментом зазначеної наукової проблеми є роль часопису «Нова Громада», який з листопада 1917 р. став єдиним у Харкові періодичним виданням, що послідовно віддзеркалювало та пропагувало політику Центральної Ради. Цю роль, фактично, визнавали навіть більшовики, які невдовзі захопили Слобожанщину. Так, А. Животко, в дослідженні «Історія української преси», наводив з цього приводу свідчення комуніста Д. Ерде, учасника тих подій. Останній наголошував, що одним із нагальних завдань більшовиків у контексті укріплення влади в Харкові було закриття цієї «петлюрівської газети» (Животко, А. 1989–90, с. 224–225). Очевидно, що її суспільне значення було достатньо вагоме; водночас наразі ми не маємо спеціальних досліджень про це періодичне видання.

Джерельна база та методологія дослідження. Джерельною базою дослідження є примірники часопису «Нової громади», більша частина яких збе-

¹ Істория Украинской ССР. Великая октябрьская социалистическая революция и гражданская война на Украине (1917–1920). Т. 6. Київ: Наукова думка, 1984. С. 21–22, 25–30, 170–174, 228–233.

реглає у бібліотеках Києва. Також використано спогади голови Української залогової ради Миколи Чеботаріва та матеріали харківської газети «Рідне слово». Методологічна основа статті базується на інструментарії, застосованому як поєднання двох концептуальних напрямків, які теоретично обґрунтували провідні європейські школи. Серед них методологія інструментарію історичної антропології та метод мікроісторичного аналізу.

Метод історичної антропології. Як відомо, історична антропологія — це теоретико-методологічний підхід у науці, для котрого центральним об'єктом історичного дослідження є, передусім, людина, зокрема її історичні та національні (етнічні) типи, а не розрізнені історичні процеси. При цьому, одним із найважливіших напрямків сучасної історичної антропології є дослідження ментальності — системи цінностей, образів, уявлень, установок свідомості, панівних у суспільстві певної історичної епохи. Саме цей напрям є важливим для розуміння суперечливих та нелогічних (на перший погляд) дій і рішень українських соціалістів при побудові їхнього політичного курсу в реаліях осені 1917 р. Зокрема, саме специфіка світогляду представників українських соціалістичних партій пояснює їхнє нерозуміння загрози російського більшовизму як нової моделі тоталітарної ідеології.

Метод мікроісторичного аналізу. Найхарактерніша особливість мікроісторії — зменшення масштабу дослідження — дає нам змогу за матеріалами часопису «Нова Громада» дослідити важливі тенденції розгортання українських національно-визвольних змагань на Слобожанщині в листопаді — грудні 1917 р. Серед них — специфіка формування інформаційного простору, розбудова комунікації з осередками українського руху в регіоні, публічна політична дискусія, тощо.

Постановка мети й завдань для верифікації авторської гіпотези. На основі аналізу статей наявних номерів «Нової Громади» дослідити редакторську політику часопису, визначити найважливіші проблеми, що порушувалися на його сторінках, а також розкрити, як члени редколегії бачили суспільну, політичну та культурну перспективи майбутньої України.

Український національний рух і формування інформаційного простору на Слобожанщині. Політичне «Credo» засновників «Нової Громади». Часопис «Нова Громада» побачив світ у надзвичайно важливий момент української історії. Це був час жовтневого перевороту в Петербурзі та проголошення III універсалу Центральної Ради. Постанова Української Народної Республіки й стрімкі політичні зміни на просторах колишньої Російської імперії вкотре порушили перед українськими партіями Слобожанщини давно назрілу потребу створити ефективний інформаційний простір, який би міг згуртувати прихильників молодого українського держави незалежно від політичних симпатій. Уперше про це було заявлено на сторінках харківського часопису «Рідне

слово», який редагував Гнат Хоткевич, ще 1 квітня 1917 р.: «Можемо бути людьми різних переконань, але нехай єднає нас одно — ми українці і хочемо добра Україні, добра усьому українському народу, як він єсть весь. ... *Наша ціль — освідмлення й єднання*» (Курсив наш. — Авт.)¹. Проте «Рідне слово» задумувалось як тижневик; в умовах швидких революційних змін у суспільстві виникала потреба в щоденному періодичному виданні, яке могло б оперативно реагувати на події, що стрімко розгорталися. Це завдання (правда, в форматі партійного часопису) було вирішено значно пізніше, про що заявлялось у першому номері «Нової Громади»: «Найменш зв'язаною з усією останньою Україною і з українським життям була досі по правді Слобожанщина, тісніше Харківщина. Причин тому було багато. Географічне положення окраїнне і відповідна обрусілість населення тут грали роль, случайний політичний стан на Харківщині і особливо в м. Харкові гальмував розвиток і спаяність українського життя у нас. *Одною з очевидних причин була відсутність тут місцевої щоденної газети. Без такої газети свідоме життя [у] нас не могло розвиватися. Питання про організацію такої газети стояло весь час дуже гостро, аж поки не вилилось у виході “Нової Громади”*» (Курсив наш. — Авт.)².

До сказаного варто додати ще один аспект актуальності заснування подібного часопису. З моменту утворення Центральної Рада так і не створила на Слобожанщині взагалі й у Харкові зокрема представництв з дієвими владними повноваженнями. Натомість у місті існувало кілька центрів, що претендували на владу. Наприклад, військову владу Центральної Ради в місті представляли командир 2-го українізованого полку штабс-капітан Омелян Волох (Тинченко, Я. 2007, с. 85) та голова Української залогової ради прапорщик Микола Чеботарів (Сідак, В. 2003, с. 22). Імовірно, цивільну владу в Харкові та на Слобожанщині від імені Центральної Ради мала виконувати Рада Слобідської України. Вона була створена 16 квітня 1917 р. на чолі з членом Центральної Ради від Харківщини Сергієм Тимошенком, за участю українських соціалістичних партій, Селянської спілки й громадських організацій (Гавриленко, О. 1994, с. 49). Проте відомостей про її діяльність навесні — восени 1917 р. виявити поки не вдалося. Водночас події Лютневої революції призвели до формування ще трьох владних центрів у Харкові й на Слобожанщині. Серед них — Військово-революційний комітет, Харківська рада робітничих та солдатських депутатів і Виконавчий комітет Донецького та Криворізького басейну (Гавриланко, О. 1994, с. 48–49). До того ж з часів Російської імперії функціонував ще один, цілком реальний, центр цивільної влади — Харківська міська Дума. Проте її члени дуже довго вагалися у визнанні цен-

¹ Рідне слово. Ч. 1. 1 квітня 1917 р. С. 1.

² Михайличенко Гн. «До нового життя» // Нова громада. Ч. 1. 10/23 листопада 1917. С. 1.

трального державного уряду. Зрештою, вибір було зроблено на користь Києва (Центральна Рада), але сталося це дуже пізно — лише 2 (15) грудня 1917 р. (Довбищенко, М. 2014, с. 50–52).

За умов багатовладдя часопис «Нова Громада» виконував важливу інформаційно-комунікаційну функцію між Центральною Радою в Києві та її прихильниками в Харкові й на Слобожанщині, розпорощеними по військових частинах, «Просвітах» і осередках українських соціалістичних партій. На жаль, «Нову громаду» заснували з великим запізненням — такого часопису українство Слобожанщини вкрай потребувало ще навесні 1917 р. Тож, як показали подальші події, заснована на початку листопада, єдина українська газета Харківщини, що послідовно впроваджувала редакційну політику на підтримку Центральної Ради, мала тільки неповні два місяці для роботи.

Отже, на початку листопада 1917 р. почав виходити в світ часопис «Нова Громада», заявлений у статусі щоденної соціалістичної газети, яку видавала згадана Рада Слобідської України. До складу редколегії входили представники трьох українських соціалістичних партій: журналіст і видавець Яків Довбищенко (соціал-демократ, заступник голови Ради Слобідської України), письменник Гнат Михайличенко (соціаліст-революціонер) та літературознавець Микола Плевако (соціаліст-федераліст). Для розуміння політичного «Credo» цього часопису достатньо ознайомитися з першим його числом, де розставлено всі необхідні акценти. На першій сторінці «Нової громади» було заявлено положення політичної програми, яку підтримує редакційна колегія. Йшлося про такі вимоги.

1. Україна в статусі демократичної республіки у складі федеративної Росії.
2. Передача землі селянам-хліборобам без викупу (соціалізація).
3. Прийняття робітничого законодавства.
4. Негайний демократичний мир.
5. Однорідно-соціалістична всеросійська влада з найповнішою та найширшою децентралізацією.
6. Краєві установчі збори для всіх народів і федеративний конгрес народів Росії.

В цьому ж номері один із редакторів часопису, Гнат Михайличенко, заманіфестував бачення соціалістичного майбутнього України. Він, зокрема, наголосив: «Розвиток соціалістичного руху вже не спиниться, аж поки не досягне своєї мети. Велика українська демократія займе почесне місце в рядах борців соціалізму. Борючись тепер за автономність свого життя, за землю й волю, за визволення робітників з-під гніту капіталу — вона прокладає шлях до нього»¹. Водночас Жовтневий переворот більшовиків тлумачиться як ясний доказ «всеросійського політичного неустрой-

¹ Михайличенко Гн. «До нового життя» // Нова Громада Ч. 1. 10/23 листопада 1917. С. 1.

ства», який спонукав Українську Центральну Раду взяти владу в Україні до своїх рук на всій її етнографічній території. Отже, заявлялося головне завдання поточного моменту — організацію дієвої влади на місцях. Лише вирішивши це питання, можна було розв'язати ключову проблему — «спасти Україну од повної розрухи і руїни і, тим самим, допомогти і всій Росії упоратися з тією ж задачею»¹.

Від першого номеру часопис «Нова Громада» став надзвичайно інформативним виданням. З ним співпрацювали відомі представники українських соціалістичних партій, серед яких — письменник-романіст Олександр Соколовський; підприємець і просвітянин Павло Волосенко; мовознавець та педагог Олекса Синявський; кооператор і публіцист Микола Ковалевський та інші. В статтях висвітлювалося широкий спектр проблем, пов'язаних із перспективами розвитку Визвольних змагань на важливому етапі українського державотворення. Тому часопис дає достатньо повне уявлення про коло проблем, які обговорювались у середовищі українських соціалістів, і про пріоритети їхньої діяльності в конкретний політичний момент. Спробуємо проаналізувати найважливіші з них.

Роль освіти й просвітянського руху в національному відродженні України. Одна з принципових відмінностей у політичних поглядах українських соціалістів від їхніх російських колег-більшовиків полягала в рішучому визнанні прав народів на самовизначення та підтримці українського національного руху. Не заперечуючи ідеї всеросійської федерації вільних народів, вони послідовно підтримували відродження української мови й культури. Ключовим у цьому сенсі був просвітянський рух на Слобожанщині, який активно віддзеркалювався на сторінках «Нової Громади».

Зокрема, часопис докладно висвітлював проведення II з'їзду «Просвіт» Слобожанщини, який розпочав роботу в Українському домі м. Харкова 19 листопада 1917 р. Стаття надзвичайно інформативна, бо містить важливі дані про підсумки просвітянського руху на Харківщині після початку Лютневої революції. З публікації дізнаємося про активну роботу українських громад регіону, зусиллями яких «Просвіти» стали провідними центрами українського національного відродження в краї. На той час вони вже мали сформовану структуру і, згідно зі статутами, поділялися на секцій: просвітню, лекційну, драматичну, хорову. Відповідно, кожна з них мала свій актив, який працював у відповідному напрямку. Важливою в цьому сенсі була робота просвітян Богодухова і Слов'янська, які влітку — восени 1917 р. відкрили курси підвищення професійної кваліфікації для вчителів майбутніх українських шкіл. На з'їзді відзначалося також, що «Просвіти» мали численних прихильників, причому деякі з організацій налічували до 1 тис. учасників і мали добре фінансове забезпечення, завдяки актив-

¹ Михайличенко Гн. «До нового життя» // Нова Громада. Ч. 1. 10/23 листопада 1917. С. 1.

ній спонсорській підтримці своїх членів. Прикладом може бути «Просвіта» м. Мерефа, представники якої доповідали на з'їзді, що мають к скарбниці 4 тис. руб.¹

Неназвані кореспонденти часопису, які повідомляли про перебіг з'їзду, давали просвітянському руху високу оцінку й пов'язували з ним перспективи національного відродження України. Проте вони не звернули увагу на нові тенденції його розвитку, які впливали з їхніх повідомлень. Ішлося про те, що «Просвіти» Слобожанщини на осінь 1917 р. явно приступали до нових форм діяльності. Наприклад, активно підтримуючи Центральну Раду, вони брали діяльну участь у виборах повітових рад, унаслідок чого до земств увійшли представники українських демократичних партій; при «Просвітах» формувались осередки українських соціалістичних партій, а деякі організації (зокрема «Просвіта» ст. Основа Південної залізниці міста Харкова) почали формувати загони «Вільного козацтва»². Автори повідомлень і редакційна колегія часопису «Нова громада» вбачали в цих процесах творчу силу революційних мас, проте свідчили про надзвичайну слабкість влади УНР на місцях. Місцеві вибори, а надто військове будівництво, проходили здебільшого стихійно, без ознак підтримки та ефективної координації з боку Центральної Ради, інтереси якої захищало українське громадянство, згуртоване при «Просвітах». Повідомлення про роботу «Просвіт» Слобожанщини засвідчує, що місцеве українство навесні — восени 1917 р. мало поважний ресурс для успішного політичного поступу. Проте відсутність централізованого управління політичними процесами та чіткої стратегії державотворення різко обмежували можливості українців Слобідської України в реалізації своїх планів.

Окремо варто зупинитися на позиції українських соціалістів у підтримці українізації освіти. Редакція часопису та дописувачі статей вважали це завдання надзвичайно важливим; адже саме освіта рідною мовою мала стати запорукою виховання свідомого громадянина нової демократичної України. Цю тему розкрито в статті О. Гайдамаки «В хвості революції», де автор наголошував на необхідності негайно реформувати освіту на Слобожанщині. Він зазначав, що система навчальних закладів зі старим педагогічним кадровим потенціалом уже не відповідає вимогам часу. Зверталася увага на те, що після Лютневої революції українське громадянство на Слобожанщині встигло створити сотні «Просвіт»; проте вчителі в цьому взяли найменшу участь. О. Гайдамака інформував читачів «Нової Громади» про реальну ситуацію в освіті, яка склалась у Харкові на осінь 1917 р. Він зазначав, що у вищій школі (Харківський університет та найвищі дівочі кур-

¹ 2-й з'їзд «Просвіт» Слобожанщини // Нова громада. Ч. 10. 21 листопада / 4 грудня 1917. С. 2.

² 2-й з'їзд «Просвіт» Слобожанщини // Нова громада. Ч. 10. 21 листопада / 4 грудня 1917. С. 2.

си в Харкові) обмежилися введенням необов'язкових курсів українського письменства й історії. Причому, в закладах, де викладають німецьку, латинську, старогрецьку, польську, сербську мови та санскрит, українську мову не викладають. Ще гірша ситуація в середній школі, де системний підхід до українізації взагалі відсутній. Лише в деяких школах з великими труднощами учні та їхні батьки безрезультатно добиваються введення української мови до навчальних предметів. Ішлося про 2-гу чоловічу гімназію в Харкові та реальну харківську школу. Зрештою, автор статті зробив невтішний висновок: «Педагоги середніх шкіл в цілому з директорами, інспекторами й іншими нащадками старої школи на чолі, як були так і є ворогами українського народу, бо не тільки не сприяють розвитку [народному] а гальмують його»....¹.

Питання про активний опір українізації з боку педагогів старої школи порушувалося на згаданому II з'їзді «Просвіт» Слобожанщини. В статті автора під криптонімом Є. В. наведено виступ неназваної вчительки з м. Слов'янськ, яка була делегатом згаданого зібрання. Вона інформувала про системні перешкоди українізації школи та відвертий тиск на учнів, які активно добиваються введення в навчальний процес українознавчих дисциплін. Доповідачка, зокрема, наголосила, що місцеве керівництво шкіл відмовилося надати приміщення для занять, тому довелося його добувати «революційним шляхом». Далі повітове земство відмовилося виділяти гроші лекторам з Харкова. Але учні не здалися: вони почали ставити вистави та заробляти гроші для оплати праці лекторів. Коли й це завдання було вирішене, антиукраїнськи налаштовані педагоги почали призначати учням, які бажали введення курсів з українознавства, «переекзаменовку». Її учні, звичайно, не витримали. Тепер дітям загрожує виключення з гімназії на підставі того, що вони в навчальному закладі «займаються політикою»².

Проте було б помилкою зводити всі проблеми українізації освіти лише до відвертого опору проросійських педагогів. Автор під криптонімом М. у статті «Чи діждемося?» глибше проаналізував проблеми, пов'язані зі створенням українських шкіл на Слобожанщині. Він також визнавав опір частини педагогів українізації, проте наголошував на двох додаткових несприятливих чинниках. По-перше, частина вчителів просто не відчуває себе в силі негайно перейти на викладання українською мовою. По-друге, наразі немає підручників, необхідних для високоякісного навчання дітей. Тим часом автор наголосив, що, попри це, проблему слід вирішувати, бо запит на українізацію справді є. При цьому він навів цікаві статистичні дані по Харкову. Так, у 2-й чоловічій гімназії за введення українознавства виступила група з 73

¹ Гайдамака О. В хвості революції // Нова громада. Ч. 1. 10/23 листопада 1917. С. 2.

² Є. В. Ще про «просвітителів» // Нова громада. Ч. 10. 21 листопада / 4 грудня 1917. С. 3.

учнів; у першій реальній школі — трохи більше; в 1-шій жіночій гімназії сформувалася група зі 150 дівчат різних класів. Ці учні (хлопці й дівчата) об'єдналися у спілку «Молода Україна» з завданням сприяти втіленню рішення травневого з'їзду вчителів Харківщини про викладання в школах українськості та українську агітацію серед громадянства¹.

Згадана інформація видається нам досить важливою. Вона засвідчує, що восени 1917 р. в Харкові існувала активна група української молоді. За умов грамотної організаційної роботи вона могла суттєво допомогти Центральній Раді зміцнити її позиції та вплив у Харкові. Про те, що «Молода Україна» не була формальною організацією, свідчить публікація «Голос української шкільної молоді» в «Новій Громаді». Невідомий автор зазначив, що названа організація (має близько 200 членів) 11 листопада 1917 р. проводила збори з нагоди прийняття III Універсалу Центральної Ради, на яких обговорювалася перспектива відкриття в Харкові української гімназії².

Перспективи економіки, фінансової політики та банківської справи в статтях аналітиків «Нової Громади». Проблеми перспектив господарської розбудови молоді української держави періодично обговорювалися на сторінках часопису «Нова Громада». При цьому зазначалося, що особливу роль в українській економіці (передусім у сільському господарстві) має зайняти кооперація. Так, у статті А. Головка зазначено, на 1917 р. кооперативний рух в Україні й Росії розвинений слабо; проте саме кооперація, на думку автора, є силою, яка рухає сільське господарство шляхом розвитку. Наголошувалося, що саме спільними зусиллями селяни зможуть залучити до сільськогосподарського використання неродючі («неудобні») землі, використовувати дорогу техніку, забезпечити експорт та імпорт продукції, а також вирішувати багато інших завдань, які не під силу окремому селянинові-господарнику³. Аграрний сектор, отже, мав розвиватися завдяки ініціативі й творчості безпосередніх виробників сільськогосподарської продукції; і саме така модель господарювання вважалась оптимальною для народної держави.

У зв'язку з кооперацією як основою економічного зростання України, планувалися впровадити якісні зміни в банківську справу. Важливим у цьому сенсі було звернення Південного кооперативного банку, опубліковане на сторінках часопису «Нова Громада» 17/30 листопада 1917 р. Його правління, в особах Х. А. Барановського, М. О. Хотовицького та В. І. Мильнікова, заявило про намір створити на базі своєї установи «Український Народний Кооперативний Банк». Важливість цього завдання

¹ М. Чи діждемося? // Нова громада. Ч. 4. 14/27 листопада 1917. С. 2.

² Голос української шкільної молоді // Нова громада. Ч. 6. 16/29 листопада 1917. С. 3.

³ Головка А. Г. Сільськогосподарська кооперація на Україні // Нова громада. Ч. 23. 9/22 грудня 1917. С. 3.

пояснювалася тим, що більшість банків в Україні були філіями московських і петроградських банків, які обслуговували інтереси російських купців і підприємців. У зв'язку з цим заявлялося: «Південний кооперативний банк, який незабаром буде мати офіціальну назву «Український Народний Кооперативний Банк» — це перший на Україні банк, котрий збудовано Кооперативними Союзами України і котрий має завданням служити Україні, обслуговувати широкі кола трудяшого люду і промисловість України, як сільськогосподарську, так і фабрично-заводську, з різними її галузями, переважно ту промисловість, яка будується українською кооперацією, цебто самим трудящим народом»¹.

Втім, принципи кооперації, які мали сприяти розвитку малого й середнього бізнесу, невдало поєднувалися з адміністративними методами розвитку економіки. Цей підхід чітко окреслився, передусім, у дискусії про фінансову реформу в Україні. Так, М. Ковалевський у статті «Українські гроші» порушив питання про неминучий крах фінансової системи більшовицької Росії; ця перспектива ставила перед українством завдання негайної грошової реформи. На думку автора, фінансово-розрахункова система в УНР мала бути гарантована як грошима, так і цінними паперами. Йшлося, зокрема, про необхідність випуску бонів — кредитних зобов'язань держави під гарантії українських товарів, передусім цукру. Їхній випуск мав би стати важливим стимулом для створення в Україні ринку цінних паперів, у край необхідного для розвитку економіки. Проте грошова реформа пов'язувалася з відверто конфіскаційними заходами. Пропонувалося, зокрема, оголосити все золото, срібло та деякі вироби з міді народним майном. Так у власність держави мали перейти не лише царська золота монета в сховищах банків, але й приватні та церковні коштовності — золоті й срібні ризи на іконах, дзвони тощо. Створений у такий спосіб державний фонд коштовностей мав стати гарантією стабільності майбутніх українських паперових грошей².

Якщо сільське господарство та банківська система, на думку експертів «Нової Громади», мали розвиватися за ринковими законами завдяки кооперації дрібних власників, то промисловість переводилася, фактично, в режим командно-адміністративного управління. Такий висновок був пов'язаний з уявленнями про соціалізм, без якого тогочасні лідери українського руху не уявляли майбутнє свого народу. Щоправда, вони відкидали економічний популізм більшовиків, втілений у гаслі «заводи робітникам» (бо робітники нічого не тямлять у бухгалтерії), але не відмовлялися від усупільнення фабрик і заводів у той чи інший спосіб.

Так, у статті Ол. Соколовського визнавалося, що негайно перейти до соціалізму наразі неможливо; тому, щоб не допустити розвалу роботи підпри-

¹ До громадянства на Україні // Нова громада. Ч. 7. 17/30 листопада 1917. С. 1.

² Ковалевський М. «Українські гроші» // Нова громада. Ч. 18. 2/15 грудня 1917. С. 2.

емств, їх необхідно лишити в руках власників, бо ніхто, крім них не зможе забезпечити їхню роботу. Втім, необхідно взяти під контроль прибутки заводчиків і фабрикантів, визначити припустимий розмір їхньої винагороди на одиницю продукції. Так власники підприємств фактично перетворювалися на директорів-управлінців. При цьому практичне управління заводами й фабриками мали взяти на себе «економічні ради», в яких, на умовах паритетності, мали бути представлені власники підприємств, представники уряду та робітники¹. Окремо обговорювалися забезпечення підприємств сировиною та розподіл виготовленої продукції в умовах фактичної заборони ринку. Ол. Соколовський пропонував покласти цю місію на земства, народні управи та кооперативи. «Вони повинні, — писав автор, — налагодити правильне й організоване постачання фабрикам усякого сирцю. Вони повинні взяти се постачання сирцю іменню в свої руки, щоб не давати всяким перекупщикам наживатися на спекуляції. Вони повинні також допомогти центральним економічним установам правильно розподіляти продукти серед населення»².

Отже, автор, відмежовуючись від економічного популізму більшовиків, пропонував модель функціонування промисловості, яка виявилася дуже подібною до більшовицької. Перетворення власників підприємств на директорів-управлінців, які мали керувати в спілці з представниками уряду та робітників, були видозміненою формою усупільнення промисловості, яку впроваджував уряд Леніна. Водночас покладання функції постачальників сировини та розподілу готової продукції на плечі земств, народних управ і кооперативів суперечило законам ринку, тож не могло сприяти створенню ефективної економіки. Цікаво, що автор усе-таки був знайомий з основами ринкової економіки. Саме тому він цілком усвідомлював складність виконання своїх пропозицій в умовах нестабільних цін на сировину, продукцію та робочу силу як у межах України, так і в сусідніх з нею регіонах Росії. Проте революційний ентузіазм брав гору над здоровим глуздом і породжував чергову економічну утопію.

Найголовніші загрози для української революції в статтях авторів «Нової Громади». Проблема відносин українських соціалістів і більшовиків. На сторінках часопису «Нова Громада» неодноразово порушувалася проблема загроз і небезпек для нової України, що постали на хвилі революційних змін у Росії. Причому, висвітлюючи це питання, автори публікацій лишалися вірними ідеологічним упередженням, притаманним представникам соціалістичних партій. Так, О. Гайдамака в статті «Яка наша республіка» рішуче проголошував, що «найлютішими ворогами» України є «пани

¹ Соколовський Ол. Контроль над продукцією (проізводством) // Нова громада. Ч. 7. 17/30 листопада 1917. С. 2.

² Соколовський Ол. Контроль над продукцією (проізводством) // Нова громада. Ч. 7. 17/30 листопада 1917. С. 2.

усякого походження». Автор при цьому зазначив: «...не всі з них дармоїди й чужоїди, єсть з-по-міжних і корисні люди, але всі вони пани»¹. Отже, саме соціальна належність визнавалася головним критерієм придатності особи для будівництва нової української держави. Тож під підозру автора потрапляли не лише нащадок козацького гетьманського роду Павло Скоропадський, але й широкі кола інтелігенції, об'єднані в «Медичному товаристві» й «Товаристві грамотності», які працювали в Харкові. З цього приводу О. Гайдамака підсумовував: «Чи лікар чи учитель але далекий, чужий народові він пан в очах того народу, «господин». І зажурились ці «господа», побачивши що республіка українська поставила селянина нарівні з ним, паном а позаяк селян величезна більшість то значить зробила їх справжніми хозяїнами на своїй землі»².

Як уже зазначалося, ключовими противниками з політичних партій українські соціалісти вбачали конституційних демократів (кадетів). Автор, що підписався криптонімом «М», наголошував, що кадети (які відкрито агітували проти УНР) небезпечні, бо мають авторитет серед так званої «сільської інтелігенції», до якої він відносив торговців (крамарів) і багатих селян (глитаїв)³. Тим самим автор поглибив ідею політичного розшарування в українському суспільстві: тепер не лише «пани», лікарі та вчителі протиставлялись українській революції; під підозру потрапляла також економічно активна частина сільської громади, пов'язана з товарним виробництвом і торгівлею.

У зв'язку з цим важливою видається стратегія відносин українських соціалістів з російськими більшовиками. Від першого номеру на сторінках «Нової Громади» точилися дискусії про спільні інтереси та відмінності революційних сил України й Росії. Передусім слід зазначити, що українські соціалісти послідовно підкреслювали солідарність з глобальними теоретичними цілями більшовиків, які декларували побудову нового суспільства, вільного від експлуатації людини людиною. Єдине, що насторожувало українських соціалістів у стратегії більшовиків, полягало в їхній партійній диктатурі та репресіях проти представників інших політичних партій. Відтак наголошувалося необхідність єднання всіх соціалістичних сил Росії та України задля побудови соціалістичного суспільства. «Всім своїм єством і поведженням, — писав у статті О. Синявський, — не можемо не поділяти високих завдань і поривів большевиків, але обставини боротьби за них (завдання) не дозволяють нам рішуче стати проти другої (що не з більшовиками) частини московської демократії»⁴. Те, що заява О. Синявського про симпатію до «високих завдань і поривів» більшовиків

¹ Гайдамака О. Яка наша республіка // Нова громада. Ч. 4. 14/27 листопада 1917. С. 3.

² Гайдамака О. Яка наша республіка // Нова громада. Ч. 4. 14/27 листопада 1917. С. 3.

³ М. Чи діждемося? // Нова громада. Ч. 4. 14/27 листопада 1917. С. 2.

⁴ Синявський О. Суд історії // Нова громада. Ч. 2 11/24 листопада 1917. С. 2.

не була емоційним гаслом революціонера-романтика, засвідчують пізніші спогади про тодішні події в Харкові Миколи Чеботаріва. Він підтверджував, що протгом 1917 р. більшовики та українці (прихильники Центральної Ради) тривалий час плідно співпрацювали; понад те, напередодні вторгнення до міста підрозділів Червоної гвардії вони, на вимогу Москви, провели спільну військову операцію під Білгородом, в ході якої було розбито підрозділи білогвардійців (корніловців), які проривалися на Дон (Сідак, В. 2003, с. 23).

Водночас автори публікацій «Нової Громади» гостро критикували авантюризм більшовиків у економічних відносинах, авторитарні методи управління територіями, де було встановлено владу уряду Народних комісарів, репресії проти політичних опонентів, тощо. Так, на шпальтах часопису знаходимо публікації про розпорядження уряду Леніна щодо призначення на Полтавщину, Харківщину та Вороніжчину комісарів з продовольчих справ з необмеженими повноваженнями. В одній із публікацій невідомий автор з цього приводу ставив риторичне запитання: «Досі большевики клялися про свою прихильність до національного самовизначення народів. Яким чином Рада народних комісарів вважає себе вправі вмішуватися у внутрішні справи Української республіки»¹? З приводу цього цікавий коментар зробив у спогадах на еміграції Микола Чеботарів. Він, зокрема, засвідчив, що Центральна Рада не заперечувала проти передання продовольства Москві й Петрограду; йшлося про те, що українська влада наполягала на організованій відправці товарів у Росію й рішуче виступала проти самочинних реквізицій з боку більшовицьких комісарів (Сідак, В. 2003, с. 24).

Втім, особлива увага в публікаціях часопису «Нова Громада» приділялася байдужості або навіть відвертій ворожості більшовиків до національного відродження в Україні. Характерною в цьому сенсі була стаття Ол. Соколовського, в якій він заявляв: «Кожен нарід, де б він не жив, в яких би обставинах він не знаходився, має право і повинен своє життя влаштувати по своїй волі. Одначе, на своїй дорозі вона (українська демократія) зустрічає постійні перешкоди з боку не тільки російської буржуазії, але й з боку товаришів її, російських соціалістів. На них, очевидно, дуже відбився вплив старого російського централізму й просяк наскрізь їхню психологію»². Зі статті випливає, що автор добре усвідомив небезпеку більшовизму, який накладав на Україну свою «тяженьку ручку», нав'язуючи українській демократії гасла «Вся влада радам» у версії Леніна і Троцького; добре зрозумів демагогію цієї політичної сили, яка намагалася встановити контроль над усіма соціалістичними

¹ Непорозуміння чи провокація // Нова громада. Ч. 3. 12/25 листопада 1917. С. 2.

² Соколовський Ол. Хай живе Українська народна республіка! // Нова громада. Ч. 2. 11/24 листопада 1917. С. 1.

партіями Росії. Але ніяких практичних кроків до протистояння агітації більшовиків не було запропоновано. Натомість Ол. Соколовський втішався тим, що народ зробив вибір — визнав владу Центральної Ради та має УНР. Стаття закінчується стандартним демагогічно-митинговим гаслом, без будь-якої конкретики в контексті заявлених проблем: «До світла український народе, до щастя, до величної славної будучини! До живої творчої роботи! На власному ковадлі куватимем своє щастя й долю!»¹.

У подібний спосіб П. Волосенко викривав «середньовічні» методи політичної боротьби більшовиків, що супроводжувалися переслідуванням учорашніх союзників із соціалістичних партій. Цій політиці протиставлялася солідарна позиція соціалістичних сил України, які енергійно підтримали Центральну Раду. Початок громадянської війни та шлях до економічного колапсу в більшовицькій Росії автор порівнював з демократичним курсом українського уряду, який намагався об'єднати творчі сили свого народу для розбудови справедливого суспільства. При цьому П. Волосенко, як й інші дописувачі статей часопису «Нова Громада», абсолютно не усвідомлював загроз, які несли Україні більшовицька диктатура й пов'язані з нею терор та політичний хаос. «Невже неможливе порозуміння»? Це питання порушував автор, коментуючи диктатуру більшовиків, репресії проти вчорашніх однодумців, з якими ті ще зовсім нещодавно разом боролися проти царату. У зв'язку з цим П. Волосенко наголошував на демократизмі Центральної Ради, яка демонструвала лояльність не лише до опонентів, але й навіть до відвертих ворогів, зокрема до тих, хто виступав проти неї зі зброєю в руках. З цього приводу він писав: «Ні один з противників Ради не покараний так, як се діється у наших сусідів. Кириєнко (Іван Кириєнко, комісар Тимчасового уряду в Києві. — *Прим. авт.*), який виступив проти Ради і гармати і самостріли та спровадив цілу гурму “ударників” та другої біді, поборений, просив пардону, і тепер на волі»². Автор наголошує: «ніякої пімсти та міжусобиць!»³.

Видається дуже дивним, що в умовах посилення диктатури більшовиків у Росії українських соціалістів турбували, передусім, перспективи виборів до всеросійського парламенту — Всеросійських установчих зборів. Згаданий автор, Олександр Соколовський, присвятив статтю про перспективи виборчого процесу в Росії та Україні, оцінюючи шанси двох політичних сил — більшовиків і кадетів. З цього приводу він наголошував, що більшовики є недалекоглядними, бо не усвідомлюють, що, дискредитуючи всіх

¹ Соколовський Ол. Хай живе Українська народна республіка! // Нова громада. Ч. 2. 11/24 листопада 1917. С. 1.

² Волосенко П. Північне безладдя і Центральна рада // Нова громада. Ч. 2. 11/24 листопада 1917. С. 1.

³ Волосенко П. Північне безладдя і Центральна рада // Нова громада. Ч. 2. 11/24 листопада 1917. С. 1.

соціалістів що не з ними, вони плямують і саме гасло соціалізму. Отже, вони і собі, й «товаришам-соціалістам» ринуть яму, бо народ може розчаруватись у перспективах соціалізму. При цьому автор зробив дивний висновок: «Нас не страшить перемога товаришів більшовиків. З якого невігідного боку вони себе за ці часи не показали, яку безглузду і преступну упертість та демагогічність вони не проявили, але вони наші товариші, вони соціалісти. Нас страшає перемога кадетів, очевидна яскрава перемога буржуазії. От в чому справжній жах»¹.

Слід зазначити, що статті П. Волосенка, Ол. Соколовського О. Синявського та ін. щодо відносин з більшовиками мали не лише теоретичне значення. Подібну модель політичної комунікації українські соціалісти намагалися впроваджувати в реальному житті. Характерним у цьому сенсі є повідомлення на шпальтах «Нової Громади» про мітинг на харківському заводі Гельферіх-Саде, де відбувалася дискусія щодо політичної ситуації в Росії та Україні. Доповідач на мітингу більшовик Артем (Сергеєв) обстоював ідею передання влади Радам, ігноруючи різницю між російською та українською республіками; цю ідею підхопив його однопартієць Живов, який висунув вимогу розігнати майбутні Установчі збори, якщо вони не стануть на платформу влади Рад у більшовистському розумінні. Позиція їхнього опонента, українського соціал-демократа Петренка, була цілком прогнозованою. Попри неприхований курс більшовиків до диктатури він наголошував на небезпеці розколу революційного руху та громадянської війни, до якої веде позиція більшовиків про владу. Сваркам і розколу в революційному русі росії доповідач протистояв єдність української демократії, яка згуртувалася навколо Центральної Ради задля перемоги демократії².

Соціалістичне спрямування «Нової Громади» пояснює специфічне бачення перспектив співпраці українських партій і більшовиків. Відданість ідеям соціально справедливого суспільства та боротьбі з капіталом навіювала українським соціалістам туман ілюзій. Демонстративне ігнорування принципів демократії, репресії політичних опонентів, неповага до національних рухів дуже часто сприймалися як вияви непорозуміння або провокацій третіх сил. Утім, серед експертів, які давали оцінку політичним подіям в Україні, не всі перебували під впливом соціалістичних догм.

Важливою видається стаття А. Ангелюка з красномовною назвою «Непорозуміння чи зла воля» від 2 грудня 1917 р., де порушувалося питання про сутність більшовизму. Автор розв'язав це питання не з позицій їхньої політичної програми, а в контексті специфіки російської культури і притаманної їй «принципової безпринципності». З цього приводу автор писав: «Під-

¹ Ол. С. Життя повчає // Нова громада. Ч. 7. 17/30 листопада 1917. С. 1.

² Збори та засідання // Нова громада. Ч. 1. 10/23 листопада 1917. С. 3.

час коли ми без всяких сумнівів можемо наперед якось собі уявити в таких чи інших обставинах поступовання дисциплінованого душою і тілом німця, коли ми нічим не ризикуючи можемо покладатися на джентельменство англійця, коли мусимо признати холодний розум у американця — то про росіянина цього всього сказати не можемо, його весь психічний устрій такий, що самотнім стимулом його поступків являються “я так хочу”. Закони логіки, закони природи для нього зайві»¹. Саме в контексті цієї моделі мотивації вчинків автор пояснив позицію «російської демократії» в українському питанні, коли сьогодні визнається право українського народу на незалежність, а завтра висувається вимога поставити Україну «под общерусский знаменатель»; коли можна легко жонглювати гаслами, міняючи їх задля вирішення поточних питань. А відтак автор відкрито визнав небезпеку більшовизму, закликав читачів не ігнорувати його загрози і висловив думку, що в реаліях сьогодення українське суспільство має прийняти цей виклик і бути готовим дати відсіч більшовикам. Висновок, без сумніву, був актуальним та важливим, але він не віддзеркалював переважних настроїв у середовищі українських діячів Слобожанщини. Тим часом до вторгнення військ Червоної гвардії лишалося менше, ніж тиждень.

Отже, обраний шлях політичної комунікації з більшовиками дуже скоро обернувся для українських соціалістів катастрофою. Вранці 8 (21) грудня 1917 р. до Харкова почали прибувати перші ешелони з підрозділами Червоної гвардії. Було одразу проголошено, що червоні війська перебуватимуть у Харкові дві доби транзитом по дорозі на Дон і не втручатимуться у внутрішні справи УНР. Проте вже вночі проти 9 (22 грудня) більшовики перейшли в наступ: було захоплено броньовики, обстріляно Український дім, розпочато захоплення стратегічних об'єктів у місті. В Харкові тоді перебували частини 2-го українського полку під командуванням штабс-капітана Омеляна Волоха; як показали подальші події, підтримати УНР зі зброєю в руках була готова частина бійців Бакалійського українського кінно-козачого полку, загін «Вільного козацтва», сформований з українських залізничників (ст. Основа), та юнкери Чугуївського училища.

Проте українські соціалісти Харкова, які «всім своїм єством і поведінням» не могли не поділяти «високих завдань і поривів большевиків», не знайшли в собі сил організувати збройний опір червоній гвардії. Вони вдалися до переговорів у пошуках компромісу та до мирних акцій: протестували, приймали на зборах трудових колективів резолюції на підтримку Центральної Ради, намагались організувати страйки. Це, однак, ніяк не шкодило більшовикам: червоногвардійці не зважали на протести й гудки заводів, вдавалися до погромів і мародерства, проводили обшуки й, зрештою, після кількох збройних сутичок блокували та роззброїли українські підрозділи.

¹ Ангелюк А. «Непорозуміння чи зла воля»? // Нова громада. Ч. 18. 2/15 грудня 1917. С. 2.

Нарешті, 12 (25 грудня) 1917 р. в часописі «Нова Громада» було визнано, що Харків окупували війська більшовиків (Довбищенко, М. 2014, с. 50–52).

Дуже скоро українці Харкова відчули «тяженьку ручку» нової диктатури: почалися реквізиції, арешти й розстріли політичних опонентів. За даними часопису «Нова Громада», на 17 (30) грудня 1917 р. було заарештовано близько 100 прихильників Центральної Ради, дев'ять активістів було розстріляно (Довбищенко, М. 2014, с. 51). Зрештою, 31 грудня (12 січня) вийшов останній номер «Нової Громади»; після цього єдиний часопис Харкова, що послідовно вів редакційну політику, спрямовану на підтримку Центральної Ради, було закрито, а її редактора, Якова Довбищенка, заарештовано.

Сумний фінал політичної взаємодії українських соціалістів м. Харкова і більшовиків був цілком прогнозованим. Маючи спільний з більшовиками ідеал досконалого суспільства, вони лише в деталях розходилися з ними в питаннях про соціально-економічний устрій майбутньої держави. На користь цього висновку свідчать не лише статті в часописі «Нова Громада», але й пізніший політичний вибір згаданих Омеляна Волоха, Олександра Соколовського, Олекси Синявського, Якова Довбищенка та ін. котрі, в різний час і за різних обставин, прийняли радянську владу, працювали в умовах УРСР та були репресовані в 1930-х рр. під час сталінського терору. Ще раніше на бік більшовиків перейшов один із редакторів «Нової Громади» Гнат Михайличенко, який уже 1919 р. займав пост наркома освіти в маріонетковій УСРР (Марик, Ю. 1927, с. 13). Ця обставина, а також відданість ідеям демократії утримували українських соціалістів від конфронтації з більшовиками, спонукали їх шукати шляхи до порозуміння. За таких обставин агресивно-наступальна стратегія більшовиків була безпрограшною: налаштовані на перемовини українські сили Харкова, без харизматичних лідерів та задовільної інформаційної підтримки, нездатні були організувати опір і, як наслідок, за кілька днів втратили місто.

Висновки. Часопис «Нова Громада» відіграв важливу роль у Визвольних змаганнях на Слобожанщині в листопаді — грудні 1917 р. На той час це було єдине періодичне видання регіону, редакційна колегія якого послідовно віддзеркалювала політику, плани й політичну мету Центральної Ради. Отже, згаданий часопис сформував (хоч і з великим запізненням) інформаційний простір, який сприяв згуртуванню державотворчих сил на Харківщині.

Автори статей «Нової громади» широко висвітлювали українське національне відродження на Слобожанщині, вбачаючи в ньому запоруку не лише культурного, але й державного поступу. Зокрема, знаходили широке висвітлення події, пов'язані з діяльністю «Просвіт», заходами, спрямованими на українізацію освіти, неформальними рухами української учнівської та студентської молоді, тощо. А відтак інформаційний супровід та підтримка цих

процесів стали важливим внеском часопису в розгортання українського руху на Харківщині.

На сторінках «Нової громади» періодично обговорювалися проблеми економіки, фінансової політики, банківської справи та перспективи їхнього розв'язання в демократичній Україні. Зазначені проблеми аналізувалися з ідейних позицій соціалістів, які вбачали рушійною силою розвитку економіки кооперацію дрібних власників. Це об'єктивно мало сприяти розвитку сільського господарства та легкої промисловості в майбутній українській державі. Водночас економічна стратегія українських соціалістів у реформуванні важкої промисловості з ідеєю усуспільнення виробництва та конфіскаційної грошової реформи мало відрізнялася від авантюрних планів російських більшовиків.

Багато уваги автори статей «Нової Громади» приділяли загрозам молодій українській демократії та відносинам з російськими більшовиками. На жаль, зазначені теми розглядалися відповідно до партійних стереотипів соціалістів. Питання про ворогів України вирішувалося з класових позицій: ними оголошувалися «пани», під якими малися на увазі не лише великі підприємці та землевласники, але й частина інтелігенції та заможного селянства. З політичних партій головними опонентами вважалися кадети. Натомість члени редакційної колегії «Нової громади» та автори статей часопису виявили повне нерозуміння природи російського більшовизму. Дотримуючись принципів демократії, вони переконували себе й читачів у необхідності зберегти єдність революційних сил та союз усіх соціалістичних партій. Демонстративне ігнорування з боку партії Леніна-Троцького принципів демократії, репресії щодо вчорашніх союзників, безпринципність і диктаторські методи управління гостро критикувались, але не вважалися підставою для розриву відносин і конфронтації. Поодинокі голоси авторів статей, які обґрунтовано пов'язували більшовизм як явище зі специфікою російської культури (й закликали до готовності дати відсіч можливій агресії) не знайшли на той час підтримки та розуміння. А відтак, під час вторгнення на Слобожанщину частин Червоної гвардії у грудні 1917 р., українські сили Харківщини не були готові чинити опір ні морально, ані організаційно.

Досвід подій на Слобожанщині в листопаді — грудні 1917 р. лишається, на нашу думку, актуальним для сучасної України. Наприклад, очевидним прорахунком українських соціалістів Харкова було недостатнє усвідомлення необхідності захищати демократію, ідеали якої вони відстоювали. Проповідуючи гасло «ніякої пімсти та міжусобиць», вони не перешкождали відверто антиукраїнській пропаганді більшовиків, яка мала фатальні наслідки для Української Народної Республіки.

Великим прорахунком діячів українського руху на Слобожанщині була недооцінка важливості дієвого інформаційного простору для налагоджен-

на ефективної комунікації з суспільством. Протягом березня — жовтня 1917 р. в Харкові не було жодного місцевого часопису, який би системно інформував громадськість про діяльність і плани Центральної Ради. Завдання це було вирішено з великим запізненням, тому газета «Нова громада» не могла протягом неповних двох місяців достатньо вплинути на розгортання політичних процесів на Слобожанщині. Подібний досвід є важливим в умовах сьогодення, коли інформаційна боротьба визнається важливою складовою сучасної війни.

Букіна, І. 2017. Створення харківських громадських комітетів (березень — квітень 1917 р.). *Слобожанщина в 1917–1921 рр.: вимір революції*. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції. Суми: Цьома. С. 114–121.

Гавриленко, О. А. & Гавриленко, І. А. 1994. Більшовицький переворот у Харкові: як це було. *Наукові записки кафедри українознавства Харківського університету*. Вип. 1. С. 48–55.

Довбищенко, М. 2014. Проблеми утвердження української державності на Слобожанщині в період національно-визвольної революції. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Українознавство. Вип. 1. С. 46–53.

Животко, А. 1989–90. Історія української преси. Мюнхен: Український Технічно-Господарський Інститут. С. 224–225.

Ігошина, Т. 2017. Джерела з вивчення повсякденного життя вчителів Харківської губернії 1917–1921 рр. *Слобожанщина в 1917–1921 рр.: вимір революції*. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції. Суми: Цьома, 2017. С. 114–121.

Марик, Ю. 1927. Наші жертви. *Всесвіт*. № 52. С. 13.

Сідак, В. 2003. *Визвольні змагання очима контррозвідника*. (Документальна спадщина Миколи Чеботаріва): Науково-документальне видання. Київ: Темпора, 2003.

Тинченко, Я. 2007. *Офіцерський корпус армії Української народної республіки (1917–1921)*. Кн. 1. Київ: Темпора.

Тинченко, Я. 2009. *Українські збройні сили. Березень 1917 — листопад 1918 (організація, чисельність, бойові дії)*. Київ: Темпора, 2009.

Bukina, I. 2017. *Stvorenniya kharkivskiykh hromadskiykh komitetiv (berezen — kviten 1917 r.). Slobozhanshchyna v 1917–1921 rr.: vymir revolyutsii [Formation of Kharkiv Public Committees (March — April 1917). Slobozhanshchyna in 1917–1921: Dimensions of Revolution]*. Zbirnyk materialiv Vseukrayins'koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi. Sumy: Ts'oma. S. 114–121. [In Ukrainian].

Havrylenko, O. A. & Havrylenko, I. A. 1994. Bil'shovyts'kyu perevorot u Kharkovi: yak tse bulo [Bolshevik Revolution in Kharkiv: How It Happened]. *Naukovi zapysky kafedry ukrainoznavstva Kharkivs'koho universytetu*. Vyp. 1. S. 48–55. [In Ukrainian].

Dovbyshchenko, M. 2014. Problemy utverdzheniya ukrayins'koyi derzhavnosti na Slobozhanshchyni v period natsional'no-vyzvol'noyi revolyutsiyi [Issues of Establishing Ukrainian Statehood in Slobozhanshchyna during the National Liberation Revolution]. *Visnyk Kyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*. Ukrayinoznavstvo. Vyp. 1. S. 46–53. [In Ukrainian].

Zhivotko, A. 1989–90. *Istoriya ukrayins'koyi presy [History of Ukrainian Press]*. Myunkhen: Ukrayins'kyu Tekhnichno-Hospodars'kyu Instytut. S. 224–225. [In Ukrainian].

Ihoshyna, T. 2017. Dzherela z vyvchennya povsiakdennoho zhyttya vchitel'stva Kharkivs'koyi huberniyi 1917–1921 rr. [Sources for Studying the Everyday Life of Teachers in Kharkiv Governorate (1917–1921)]. *Slobozhanshchyna v 1917–1921 rr.: vymir revolyutsii*. Zbirnyk materialiv Vseukrayins'koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi. Sumy: Ts'oma, 2017. S. 114–121. [In Ukrainian].

Maryk, Yu. 1927. Nashi zhertvy [Our Sacrifices]. *Vsesvit*. № 52. S. 13. [In Ukrainian].

Sidak, V. 2003. *Vyzvol'ni zmahannya ochyma kontrol'rozdruzhennya. (Dokumental'na spadshchyna Mykoly Chebotariva) [Liberation Struggles through the Eyes of a Counterintelligence Officer. (Documentary Legacy of Mykola Chebotariv)]*: Naukovodokumental'ne vydannya. Kyiv: Tempora, 2003. [In Ukrainian].

Tynchenko, Ya. 2007. *Ofitsers'kyi korpus armiyi Ukrayins'koyi narodnoyi respubliki (1917–1921) [Officer Corps of the Army of the Ukrainian People's Republic (1917–1921)]*. Kn. 1. Kyiv: Tempora. [In Ukrainian].

Tynchenko, Ya. 2009. *Ukrayins'ki zbroyni syly. Berezen' 1917 — listopad 1918 (orhanizatsiya, chyselnist', botovi diyi) [Ukrainian Armed Forces. March 1917 — November 1918 (Organization, Size, Combat Actions)]*. Kyiv: Tempora, 2009. [In Ukrainian].

УДК 94(438)«1921/1939»:355.11(=411.16)

DOI: 10.20535/2307-5244.58.2024.309245

I. Б. Мрака

ORCID: 0000-0002-9681-5225

Львівський національний університет імені Івана Франка

I. Mraka

Lviv Ivan Franko National University

СЛУЖБА ЄВРЕЇВ В АРМІЇ П РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ (1921–1939 pp.)

*Service of Jews in the Army of the Second Polish Republic
(1921–1939)*

Перші випадки служби євреїв у польських частинах припадають на час Першої світової війни, коли багато з них воювало в лавах Легіонів польських на боці Австро-Угорщини. Чимало євреїв входило до складу польської армії під час польсько-більшовицької війни. Після завершення воєнних дій армія перейшла на службу в умовах миру з поступовим запровадженням загальної військової повинності. Євреї як громадяни відродженої Польщі отримали однакові з поляками конституційні права, втім, і обов'язок захищати країну. Протягом усього міжвоєнного періоду євреїв призивали до війська, а їх кількість в армії в різні роки була різною. Євреїв-новобранців переважно направляли в частини піхоти, кавалерії, артилерії й лише незначний відсоток — у санітарні частини, обози, інженерно-саперні війська. Практично їх не брали в авіацію, жандармерію, корпус охорони прикордоння, частини зв'язку та бронетанкові війська.